

Zakończenie praktyk konwersyjnych w Szkocji

Konsultacje rządu szkockiego

Dokument podsumowujący

Spis treści

Część 1: Konsultacje	3
Część 2: Wprowadzenie	4
Część 3: Kontekst	5
Część 4: Definicja praktyk konwersyjnych dla celów niniejszego ustawodawstwa	7
Część 5: Omówienie propozycji	9
Część 6: Prawo karne: omówienie	11
Część 7: Przestępstwo angażowania się w praktykę konwersyjną	12
Część 8: Przestępstwa – kwestie dodatkowe	17
Część 9: Wywiezienie osoby ze Szkocji w związku z praktykami konwersyjnymi	18
Część 10: Praktyki konwersyjne	19
Część 11: Uwzględnienie Konwencji praw	20
Część 12: Nowy nakaz cywilny odnoszący się do praktyk konwersyjnych	21
Część 13: Cele nakazu ochrony przed praktykami konwersyjnymi	22
Część 14: Nakazy cywilne – kwestie	23
Część 15: Szersze rekomendacje	25
Część 16: Ocena wpływu	26

Część 1: Konsultacje

1. Konsultacje są istotną częścią procesu kształtowania polityki. Dzięki nim rząd Szkocji ma możliwość poznania opinii publicznej i uzyskania wiedzy specjalistycznej na temat proponowanego obszaru prac.
2. To jest dokument podsumowujący. Zobacz [pełną treść dokumentu konsultacyjnego \(www.gov.scot\)](#).
3. W ramach konsultacji istnieje możliwość przekazania opinii online za pośrednictwem narzędzia **Citizen Space** lub pocztą tradycyjną. Preferowaną formą udzielania odpowiedzi jest forma online.
4. Po zakończeniu konsultacji opublikujemy odpowiedzi, jeśli otrzymamy na to zgodę.
5. Konsultacje trwają od 9 stycznia 2024 r. do północy 2 kwietnia 2024 r.
6. Odpowiedzi zostaną przeanalizowane i wykorzystane do wpływania na kształtowanie polityki w tym obszarze. Analiza wyników konsultacji zostanie opublikowana w odpowiednim czasie.

Część 2: Wprowadzenie

7. W programie rządowym na lata 2022–2023 rząd Szkocji potwierdził swoje zobowiązanie do wprowadzenia ustawy w sprawie zakończenia stosowania praktyk konwersyjnych w Szkocji, w odniesieniu zarówno do orientacji seksualnej, jak i tożsamości płciowej.
8. Rząd Wielkiej Brytanii zobowiązał się w **Planie działania na rzecz osób LGBT z 2018 r.** do zakończenia stosowania terapii konwersyjnej i opublikował **dokument konsultacyjny** w październiku 2021 r. Projekt ustawy nie został jednak uwzględniony w programie legislacyjnym rządu Wielkiej Brytanii na lata 2023–2024.
9. W marcu 2022 r. została utworzona ekspercka grupa doradcza ds. zakończenia stosowania praktyk konwersyjnych, mająca na celu udzielanie rządowi szkockiemu fachowych porad dotyczących podejścia do eliminacji praktyk konwersyjnych. **Raport** grupy opublikowano w październiku 2022 r.
10. Komisja ds. Równości, Praw Człowieka i Sprawiedliwości w Sprawach Cywilnych (ang. The Equalities, Human Rights and Civil Justice Committee, EHRCJ) również opublikowała **raport** w styczniu 2022 r. Raport stanowił odpowiedź na petycję PE1817: „Apel do parlamentu Szkocji o zwrócenie się do rządu Szkocji o wprowadzenie zakazu stosowania terapii konwersyjnej w przypadku osób LGBT+ lub promowania takich terapii w Szkocji”.

Część 3: Kontekst

Kontekst

11. Szkocki rząd jest zaangażowany w zapewnienie poszanowania, ochrony i realizacji praw wszystkich osób w Szkocji.
12. Praktyki konwersyjne są szkodliwe. Są one promowane w ramach ideologii, które uznają tożsamości płciowe LGBTQI+ za negatywne i wierzą w możliwość ich zmiany. Niniejsze przepisy mają na celu ochronę osób przed szkodliwymi praktykami konwersyjnymi.

Rosnąca popularność międzynarodowych działań na rzecz walki z praktykami konwersyjnymi

13. Przepisy dotyczące praktyk konwersyjnych przyjęto w następujących krajach: Malta, Ekwador, Niemcy, Hiszpania, Francja, Grecja, Cypr, Belgia, Islandia, Nowa Zelandia i Kanada, a także w kilku stanach i na kilku terytoriach Australii, Meksyku i USA. Republika Irlandii również zobowiązała się do wprowadzenia przepisów zakazujących rzeczonych praktyk.

Czym są praktyki konwersyjne?

14. Nie istnieje międzynarodowa, uniwersalna definicja terminu „praktyki konwersyjne”.
15. Ekspertka grupa doradcza ds. zakończenia stosowania praktyk konwersyjnych zdefiniowała praktyki konwersyjne jako „wszelkie kuracje, praktyki lub starania, które mają na celu zmianę, stłumienie i/lub wyeliminowanie orientacji seksualnej, tożsamości płciowej i/lub ekspresji płciowej danej osoby”.
16. Nasza konkretna propozycja definicji praktyk konwersyjnych dla celów niniejszego ustawodawstwa została przedstawiona poniżej w części 4.

Część 3: Kontekst

Jaka jest skala praktyk konwersyjnych w Szkocji?

17. Z powodu często prywatnego charakteru praktyk konwersyjnych, dowody często opierają się na danych zgłaszanych samodzielnie. Przeprowadzone przez rząd Wielkiej Brytanii w 2017 r. **krajowe badanie nt. LGBT** wykazało, że w Szkocji 7% respondentów „LGBT” przeszło „terapię konwersyjną” lub otrzymało propozycję skorzystania z niej. Najczęściej problem ten dotyczył osób transpłciowych – 10% respondentów transpłciowych przeszło „terapię konwersyjną” lub otrzymało propozycję skorzystania z niej. W całej Wielkiej Brytanii organizacje wyznaniowe były grupą, która najliczniej stosowała tzw. „terapię konwersyjne”, co wynikało z odpowiedzi 51% uczestników badania.
18. Badanie wykazało również, że podczas gdy starsi respondenci cisplciowi w całej Wielkiej Brytanii częściej byli poddawani tzw. „terapiom konwersyjnym”, istniał stosunkowo spójny wzorzec proporcji respondentów, którzy przeszli „terapię konwersyjną” lub dostali propozycję takiej terapii we wszystkich grupach wiekowych od 16 do 64 r.ż. Oznacza to, że problem jest aktualny i nie odnosi się wyłącznie do starszych pokoleń.

Doświadczenia mniejszości rasowych LGBTQI+

19. **Krajowe badanie nt. LGBT** wykazało, że w Wielkiej Brytanii wśród respondentów cisplciowych widoczne są znaczne różnice w odpowiedziach w przypadku osób przynależących do danych grup etnicznych. Przykładowo respondenci rasy czarnej / Afrykańscy / Karaibowie / czarni Brytyjczycy (13%), respondenci Azjaci / o pochodzeniu azjatycko-brytyjskim (14%) oraz respondenci należący do „innej” grupy etnicznej (15%) byli nawet dwukrotnie bardziej narażeni na otrzymanie propozycji „terapii konwersyjnej” lub zostali poddani takim praktykom niż respondenci rasy białej (7%). **Raport** eksperckiej grupy doradczej „LGBT+ POC & Minority Ethnic Faith Experiences of Conversion Practices” (Doświadczenia osób LGBT+ innej rasy niż biała i mniejszości etnicznych związane z praktykami konwersyjnymi) wykazał, że w wielu społecznościach mniejszościowych osoby LGBT+ zmuszane są do tłumienia swojej tożsamości.

Jakie szkody powodują praktyki konwersyjne?

20. Jak pokazują badania przeprowadzone w **Australii**, praktyki konwersyjne są z natury szkodliwe i mogą mieć negatywne skutki na przestrzeni całego życia. Stosowanie ich oznacza uniemożliwienie niektórym osobom prawa do wyrażania siebie i stanowi wiadomość do całej społeczności LGBTQI+, że ich tożsamość jest nieodpowiednia i może oraz powinna zostać naprawiona lub stłumiona.
21. Na podstawie świadectw przekazanych Komisji EHRCJ przez osoby, które doświadczyły praktyk konwersyjnych, do długoterminowych skutków można zaliczyć zespół stresu pourazowego, koszmary senne, bulimię, samookaleczenia, poczucie wstydu i ataki paniki.

Część 4: Definicja praktyk konwersyjnych dla celów niniejszego ustawodawstwa

Zamiar zmiany lub stłumienia orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej danej osoby

22. Nasze propozycje opierają się na ustawodawstwie i definicjach stosowanych przez różne organy oraz w innych krajach. Uważamy, że podstawą definicji praktyki konwersyjnej jest cel lub zamiar zmiany lub stłumienia orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej innej osoby.
23. Aby jakikolwiek czyn lub zachowanie było objęte zakresem tych przepisów, musi spełniać powyższy wymóg.

Podejście równościowe i uniwersalne

24. Jesteśmy zdania, że wszelkie próby zmiany orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej danej osoby są szkodliwe, niezależnie od tego, jak ta osoba się identyfikuje. Obejmuje to także wysiłki na rzecz zmiany osób heteroseksualnych czy cisplciowych. Zgodnie z przepisami zapewnienie opieki medycznej przez pracownika służby zdrowia w związku z tożsamością płciową danej osoby nie będzie uznawane za praktykę konwersyjną.

Co to oznacza w praktyce?

25. Intencja zmiany lub stłumienia orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej danej osoby odróżnia praktyki konwersyjne od ogólnych przekonań lub opinii.
26. Niniejsze ustawodawstwo nie obejmuje nieukierunkowanego i etycznego poradnictwa i wsparcia dla osoby, która kwestionuje swoją orientację seksualną lub tożsamość płciową, niezależnie od tego, czy jest ono zapewniane przez pracownika służby zdrowia, członka rodziny czy przywódcę religijnego. Rozróżnienie polega na tym, że osoby te muszą mieć możliwość podjęcia własnej decyzji, niezależnie od tego, jaka ona jest, i nie mogą być zmuszane do wybrania określonej z góry orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej, która jest uważana za „preferowaną”.

1. Czy popierasz nasze podejście do definiowania praktyk konwersyjnych, które skupia się na zachowaniach motywowanych zamiarem zmiany lub stłumienia orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej danej osoby?

- Tak
- Nie
- Nie wiem

2. Uzasadnij odpowiedź na pytanie 1.

Część 4: Definicja praktyk konwersyjnych dla celów niniejszego ustawodawstwa

Tłumienie

27. Większość międzynarodowych przepisów, a także [Memorandum of Understanding \(Protokół ustaleń\)](#) i raporty eksperckiej grupy doradczej oraz Komisji EHRCJ definiują praktyki konwersyjne jako praktyki obejmujące zarówno zamiar zmiany, jak i stłumienia, orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej danej osoby. Choć samo działanie może objawiać się w ten sam sposób, różnica polega na motywacji stojącej za tym działaniem.
28. W tym kontekście tłumienie oznacza podejmowanie działań mających na celu ograniczenie rozwoju lub wyrażania orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej danej osoby lub zapobieganie takim procesom. Ograniczanie oznacza zapobieganie czemuś lub ujarzmianie czegoś (często przy użyciu siły). Wyrażanie oznacza pokazywanie poprzez działania lub wygląd.
29. Włączenie wzmianki o tłumieniu sprawi, że ochrona osób LGBTQI+ będzie szersza i pozwoli uniknąć potencjalnych luk w prawie.

3. **Czy uważasz, że ustawodawstwo powinno obejmować działania lub zachowania mające na celu „tłumienie” orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej innej osoby?**

- Tak, powinno
- Nie, nie powinno
- Nie wiem

4. **Uzasadnij odpowiedź na pytanie 3.**

Orientacja seksualna i tożsamość płciowa

30. Komisja EHRCJ doszła do wniosku, że zakaz praktyk konwersyjnych powinien być w pełni kompleksowy i obejmować orientację seksualną i tożsamość płciową, w tym tożsamości transpłciowe, zarówno wśród dorosłych, jak i dzieci, we wszystkich środowiskach bez wyjątku.
31. Uważamy, że ważne jest, aby przepisy dotyczyły wszelkich praktyk konwersyjnych mających na celu zmianę lub tłumienie orientacji seksualnej danej osoby.
32. W naszych propozycjach korzystamy z powszechnie przyjętego znaczenia terminów „orientacja seksualna” i „tożsamość płciowa”, zgodnie z definicją zawartą w słowniku Oxford English Dictionary. Czyli:

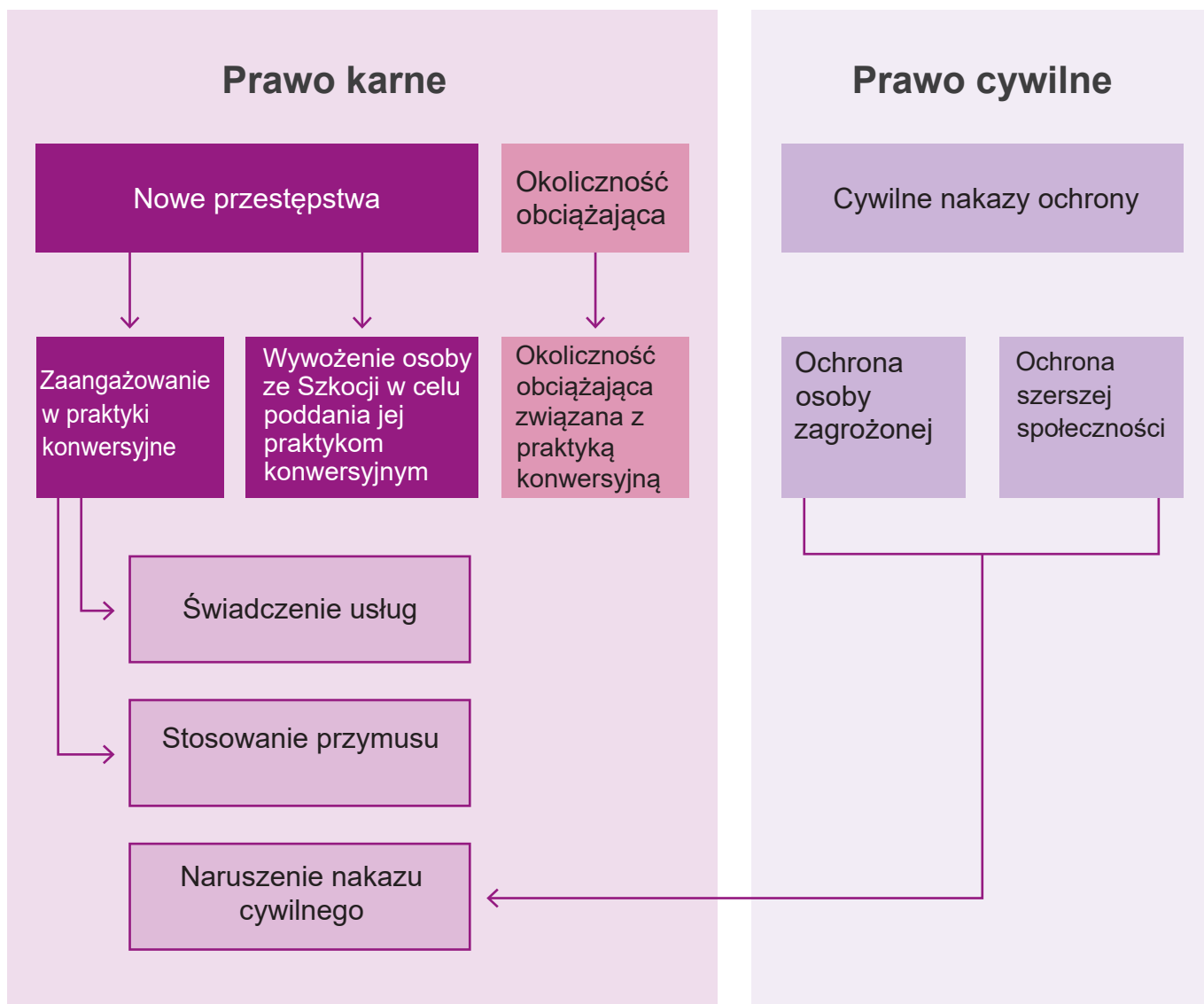
Tożsamość płciowa: osobiste poczucie przynależności do określonej płci lub określonych płci, bądź poczucie nieposiadania płci.

Orientacja seksualna: świadomość seksualna danej osoby w odniesieniu do płci, do której zazwyczaj czuje pociąg; (w szerokim znaczeniu) fakt bycia osobą heteroseksualną, biseksualną lub homoseksualną.

33. Uwzględnimy również sytuację, gdy ofiara nie odczuwa pociągu seksualnego w stosunku do innych osób.

Część 5: Omówienie propozycji

Część 5: Omówienie propozycji

Pakiet środków

34. Proponujemy pakiet środków mających na celu zwalczanie praktyk konwersyjnych w Szkocji i zapobieganie szkodom, podobnie jak w przypadku podejścia stosowanego wobec małżeństw przymusowych, okaleczania narządów płciowych kobiet i przemocy domowej.

Nowe przestępstwa	Okoliczność obciążająca	Cywilny nakaz ochrony
<p>W ten sposób szkodliwe praktyki konwersyjne stosowane na osobie fizycznej zostaną uznane za niezgodne z prawem po spełnieniu określonych warunków.</p> <p>Pod uwagę będą brane dwa rodzaje zachowań: świadczenie usług i stosowanie przymusu.</p> <p>Za przestępstwo uznawane będzie także wywiezienie osoby ze Szkocji w celu przeprowadzenia praktyk konwersyjnych.</p> <p>Osoby uznane za winne będą podlegać karze grzywny lub pozbawienia wolności.</p>	<p>W przypadku gdy działania podejmowane w ramach praktyki konwersyjnej są już uznawane za przestępstwa, jak np. napaść, pojawi się nowa okoliczność obciążająca, jeśli motywacją do popełnienia przestępstwa była chęć zmiany lub tłumienia orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej danej osoby.</p> <p>Sądy będą musiały uwzględnić tego typu motywację podczas wydawania wyroku.</p>	<p>Cywilny nakaz ochrony jest narzędziem prewencyjnym i ochronnym.</p> <p>Sądy cywilne będą mogły wydać nakaz w celu ochrony konkretnej ofiary lub szerszej społeczności przed szkodami wynikającymi z praktyk konwersyjnych.</p> <p>Naruszenie takiego nakazu stanowiłoby przestępstwo.</p>

5. Czy popierasz podejście, w ramach którego w prawodawstwie wykorzystywany jest zarówno pakiet środków karnych, jak i prawa cywilnego w celu rozwiązania problemu praktyk konwersyjnych?

- Tak, popieram
- Nie, nie popieram
- Nie wiem

6. Uzasadnij odpowiedź na pytanie 5.

Część 6: Prawo karne: omówienie

35. Uważamy, że prawo karne powinno być stosowane w odniesieniu do praktyk konwersyjnych, które są szkodliwe i których odpowiednio nie uwzględniono w obowiązujących przepisach prawa.

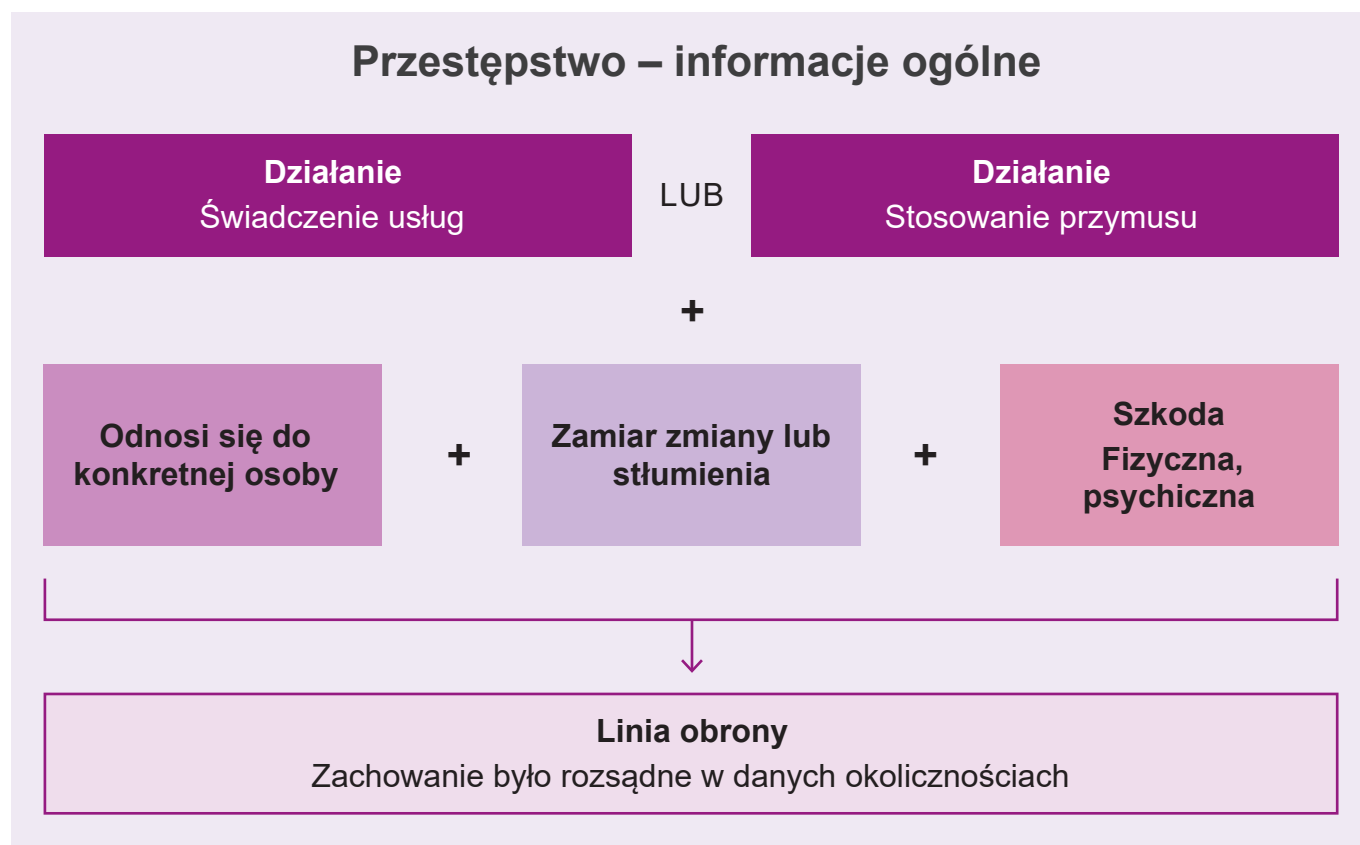
Obecnie obowiązujące prawo karne

36. Niektóre formy praktyk konwersyjnych już są uznawane za przestępstwa, jak np. napaść, w tym napaść o charakterze seksualnym, groźby i agresywne zachowanie oraz stalking. Z naszej analizy wynika, że nie wszystkie rodzaje praktyk konwersyjnych są obecnie uznawane za przestępstwa.

Nowe przestępstwa związane z praktykami konwersyjnymi

37. Proponujemy utworzenie katalogu nowych przestępstw w celu wypełnienia luki w prawie związanej ze szkodliwymi praktykami konwersyjnymi, ochrony osób przed szkodami z nich wynikającymi i zapewnienia sankcji karnych w przypadku wystąpienia takiego zachowania. Nowe przestępstwa będą dotyczyć trzech form praktyk konwersyjnych: świadczenia usług, stosowania przymusu oraz wywożenia osób ze Szkocji w celu przeprowadzenia praktyk konwersyjnych.

Część 7: Przestępstwo angażowania się w praktykę konwersyjną

Przestępstwo – informacje ogólne

38. Kluczowe elementy nowego przestępstwa polegającego na angażowaniu się w praktyki konwersyjne to:

- **zamiar:** osoba oskarżona o przeprowadzenie praktyk konwersyjnych robiła to z zamiarem zmiany lub stłumienia orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej ofiary;
- **działania:** świadczenie usługi lub stosowanie przymusu, zgodnie z definicją odpowiednich przestępstw;
- **ofiara:** usługa lub zachowanie odnosi się do konkretnej, określonej osoby;
- **szkodliwość:** usługa lub zachowanie wyrządziły ofierze szkodę fizyczną lub psychiczną;
- **obrona:** osoba oskarżona ma prawo do obrony, jeśli jej zachowanie było uzasadnione w danych okolicznościach.

Część 7: Przestępstwo angażowania się w praktykę konwersyjną

Zamiar – element subiektywny przestępstw

39. Większość przestępstw charakteryzuje się elementem subiektywnym, który odnosi się do tego, co tkwi w umyśle sprawcy popełniającego czyn przestępczy. Aby dane zachowanie było uznane za przestępstwo polegające na angażowaniu się w praktyki konwersyjne, musi być podjęte z zamiarem zmiany lub stłumienia orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej osoby, przeciwko której jest skierowane.

Ofiara – odniesienie do konkretnej osoby

40. Zarówno zamiar, jak i czyn przestępczy podjęty w celu osiągnięcia tego zamiaru, muszą odnosić się do konkretnej osoby. Propozycje zawarte w niniejszym ustawodawstwie nie skupiają się na ogólnym zwalczaniu objawów nienawiści wobec orientacji seksualnych i tożsamości płciowej, takich jak stwierdzenia, że bycie gejem jest grzechem lub że tożsamość transpłciowa nie istnieje.

Czyny uznawane za przestępstwo

41. Za przestępstwo uznawane są dwie różne formy praktyki konwersyjnej.

Świadczenie usług

42. Ta forma dotyczy świadczenia usług, których zamierzonym skutkiem jest zmiana lub stłumienie orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej danej osoby.

43. Ma ona miejsce, gdy praktyka konwersyjna jest podejmowana przez osobę, która twierdzi, że posiada określoną wiedzę, umiejętności lub doświadczenie, i w ramach której działanie ma na celu dokonanie rzeczonyj zmiany lub stłumienia. Nie dotyczy ona konkretnych środowisk, takich jak środowisko medyczne czy związane z opieką zdrowotną. Obejmuje działania pseudomedyczne.

44. Przepisy będą zawierać przykłady uznawane za usługi w tym kontekście (usługi mające na celu zmianę lub stłumienie orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej danej osoby). Za usługi uznawane jest również doradztwo lub jakakolwiek forma terapii rozmową, coaching lub instruktaż, a także rzekome leczenie.

7. Czy popierasz propozycję, aby świadczenie usług było uznawane za przestępstwo?

- Tak, popieram
- Nie, nie popieram
- Nie wiem

8. Uzasadnij odpowiedź na pytanie 7.

Część 7: Przestępstwo angażowania się w praktykę konwersyjną

Stosowanie przymusu

45. Ta forma odnosi się do praktyk konwersyjnych, podczas których stosowany jest przymus, i gdzie jedno lub więcej działań jest wykonywanych w sposób powtarzalny, ciągły lub trwały. Z dowodów wynika, „nieformalne” działania prowadzone przez pewien okres czasu, to najbardziej powszechna forma praktyk konwersyjnych.
46. Aby uznać takie postępowanie za przestępstwo, musi ono wystąpić co najmniej dwukrotnie, być przeprowadzone w sposób przymusowy, a także spełnić kryteria zamiaru i spowodowanej szkody.
47. Przepisy będą zawierać przykłady rodzajów zachowań, które można uznać za przymusowe w kontekście praktyk konwersyjnych. Mogą być to działania kontrolujące, obejmujące groźby, upokarzające, zastraszające, manipulujące lub wywierające presję.
48. Działania te muszą być celowymi działaniami prowadzonymi przeciwko osobie. Natomiast brak działania lub zaniechanie podjęcia działania nie będzie uznawane za przestępstwo.

9. Czy popierasz propozycję, aby stosowanie przymusu było uznawane za przestępstwo?
  - Tak, popieram
  - Nie, nie popieram
  - Nie wiem

10. Uzasadnij odpowiedź na pytanie 9.

Szkodliwość – wymóg szkodliwości

49. Zgodnie z naszym zamiarem przestępstwo polegające na angażowaniu się w praktyki konwersyjne powinno dotyczyć zachowań, które są wystarczająco poważne i szkodliwe. W związku z tym proponujemy, aby czyn lub zachowanie było uznawane za przestępstwo, jeśli wyrządziło ofierze szkodę fizyczną, psychiczną lub połączenie tych szkód. Do szkód psychicznych można zaliczyć poczucie strachu, niepokoju i cierpienia.
50. Czyny, które nie wyrządzają szkody ofierze, nie będą uznawane za przestępstwo.
11. Czy uważasz, że istnienie kryterium wymagającego spowodowania przez sprawcę ofierze szkody fizycznej lub psychicznej, (w tym wywołanie uczucia strachu, niepokoju lub cierpienia) byłoby odpowiednie dla uznania danego działania za przestępstwo?
  - Zgadzam się
  - Nie zgadzam się
  - Nie wiem

12. Uzasadnij odpowiedź na pytanie 11.

Część 7: Przestępstwo angażowania się w praktykę konwersyjną

Ewentualne wątpliwości

51. Proponujemy włączenie konkretnych przepisów, które pomogą „uniknąć wątpliwości”, aby było jasne, że w przypadku niektórych działań nie występuje zamiar, o którym była mowa wcześniej w dokumencie, a zatem nie będą one zawarte w ustawodawstwie. Do działań tych zalicza się:

- leczenie medyczne lub w ramach systemu opieki zdrowotnej zapewniane przez pracowników służby zdrowia w trakcie ich zatrudnienia. Obejmuje to opiekę medyczną świadczoną zgodnie z odpowiednimi zasadami i wytycznymi etycznymi i prawnymi oraz opiekę medyczną, która dostosowuje cechy fizyczne danej osoby do jej tożsamości płciowej;
- wyrażanie opinii lub przekonań lub angażowanie się w rozmowy w sposób, który nie ma na celu ukierunkowania danej osoby na określoną orientację seksualną lub tożsamość płciową.

Linia obrony polegająca na uzasadnionym działaniu

52. Proponujemy możliwość skorzystania z linii obrony, według której zachowanie oskarżonego było uzasadnione w konkretnych okolicznościach. Istotne jest sprawdzenie, czy postępowanie oskarżonego było rozsądne z obiektywnego punktu widzenia, a nie z punktu widzenia oskarżonej osoby w oparciu o jej własne wartości.

53. Przewidujemy, że tego typu linia obrony może być szczególnie ważna w przypadku, gdy bezpieczeństwo ofiary było zagrożone, a czyny zostały podjęte w celu ochrony jej przed bezpośrednim niebezpieczeństwem. Na przykład, gdy istnieje ryzyko samobójstwa związane z orientacją seksualną lub tożsamością płciową, wspiera się osobę w znalezieniu krótkoterminowego mechanizmu pomocy. Linia obrony może również odnosić się do sytuacji, w których codzienne kontrole rodzicielskie miały na celu zapobieżenie uczestniczeniu dziecka w nielegalnych lub niebezpiecznych zachowaniach.

13. Czy zgadzasz się, aby włączyć do ustawodawstwa obronę opartą na racjonalnym działaniu?

- Zgadzam się
- Nie zgadzam się
- Nie wiem

14. Uzasadnij odpowiedź na pytanie 13.

Część 7: Przestępstwo angażowania się w praktykę konwersyjną

Proponowana kara

54. Proponujemy, aby w przypadku przestępstw związanych z tym przestępstwem sprawa mogła być rozpatrywana zarówno w postępowaniu uproszczonym, jaki i zwykłym.
55. Proponujemy następujący zakres kar w przypadku skazania za to przestępstwo:
- w przypadku skazania w trybie uproszczonym: kara pozbawienia wolności na okres nieprzekraczający 12 miesięcy lub grzywna nieprzekraczająca ustawowego maksimum (10 000 GBP) lub obie kary łącznie;
  - w przypadku skazania zgodnie z aktem oskarżenia (postępowanie w trybie zwykłym): kara pozbawienia wolności na okres nieprzekraczający 7 lat lub nieograniczona grzywna lub obie te kary łącznie.
15. Czy zgadzasz się z proponowanymi karami za przestępstwo zaangażowania w praktyki konwersyjne?
- Zgadzam się
- Nie zgadzam się
- Nie wiem

16. Uzasadnij odpowiedź na pytanie 15.

Część 8: Przestępstwa – kwestie dodatkowe

Linia obrony oparta na dobrowolnej zgodzie osoby na poddanie się praktykom konwersyjnym

56. Dowody wskazują, że wiele osób, które poddają się praktykom konwersyjnym, w jakiś sposób wyraża na to zgodę. Przykładowo mogą zgodzić się na udział w terapii. Jednakże osoby, które wyraźnie decydują się dobrowolnie uczestniczyć w praktykach konwersyjnych lub aktywnie poszukują tych doświadczeń, często podlegają zewnętrznym presjom, przymusowi, zaburzonej dynamice władzy lub ulegają wpływowi mentorów w ich życiu. Mentorzy ci budzą zaufanie lub posiadają autorytet, co skutkuje ograniczeniem autonomii jednostki.

57. Mając na uwadze dostępne informacje i dowody, uważamy, że bardzo trudno jest zapewnić, by zgoda w takich okolicznościach była w pełni świadoma. Wiele osób zgłosiło zgodę na praktyki konwersyjne bez pełnej świadomości:

- faktu, że zmiana nie jest w rzeczywistości możliwa;
- tego, z czym wiążą się praktyki konwersyjne;
- prawdopodobieństwa, że praktyki te mogą mieć poważny negatywny wpływ na ich całe życie.

17. Czy zgadzasz się, że nie powinna istnieć linia obrony oparta na dobrowolnej zgodzie osoby na poddanie się praktykom konwersyjnym?

- Tak
- Nie
- Nie wiem

18. Uzasadnij odpowiedź na pytanie 17.

19. Czy masz inne uwagi dotyczące przestępstwa określonego w sekcjach 7 i 8?

Część 9: Wywiezienie osoby ze Szkocji w związku z praktykami konwersyjnymi

58. Niektóre ofiary praktyk konwersyjnych mogą być wywożone ze Szkocji w tych celach, a dowody takich działań są szczegółowo opisane w kilku źródłach, w tym w **badaniach** zleconych przez rząd Wielkiej Brytanii oraz w **raporcie** organizacji Galop. Uważamy, że ustawodawstwo powinno zająć się tym szkodliwym zjawiskiem. Podobne obawy zostały uwzględnione w przepisach dotyczących przymusowych małżeństw i okaleczania żeńskich narządów płciowych. W związku z tym proponujemy, aby za przestępstwo uznać zmuszanie osoby, która zazwyczaj mieszka w Szkocji, do opuszczenia Szkocji z zamiarem poddania jej praktykom konwersyjnym. Obejmowałoby to wywiezienie osoby do innej części Wielkiej Brytanii lub za granicę.
59. Proponujemy następujący zakres kar za to przestępstwo:
- **w przypadku skazania w trybie uproszczonym: kara pozbawienia wolności na okres nieprzekraczający 12 miesięcy lub grzywna lub obie kary łącznie;**
  - **w przypadku skazania zgodnie z aktem oskarżenia (postępowanie w trybie zwykłym): kara pozbawienia wolności na okres nieprzekraczający 3 lat lub grzywna lub obie kary łącznie.**
20. Czy popierasz pogląd, że wywiezienie osoby ze Szkocji w celu poddania jej praktykom konwersyjnym powinno być uznawane za przestępstwo?
- Tak, popieram
- Nie, nie popieram
- Nie wiem
21. Uzasadnij odpowiedź na pytanie 20.
22. Czy popierasz propozycje kar za wywiezienie osoby poza Szkocję w celu poddania jej praktykom konwersyjnym?
- Tak, popieram
- Nie, nie popieram
- Nie wiem
23. Uzasadnij odpowiedź na pytanie 22.

Część 10: Praktyki konwersyjne

60. Istnieją formy praktyk konwersyjnych, które mogą być ścigane w ramach istniejących przestępstw. Są to sytuacje, w których zachowanie zawiera element fizyczny, taki jak napaść, w tym napaść o charakterze seksualnym, bądź zmuszanie do małżeństwa.
61. Proponujemy, aby praktyki konwersyjne zostały uznane za czynnik obciążający w kontekście istniejących przestępstw. Taka zmiana przyniosłaby elastyczność dla Urzędu Ławy Królewskiej i Okręgowego Oskarżyciela Publicznego Szkocji (ang. Crown Office and Procurator Fiscal Service, COPF) w podejmowaniu decyzji dotyczących najlepszego podejścia do ścigania przypadków związanych z praktykami konwersyjnymi. Jest to szczególnie istotne w sytuacjach, gdzie zachowanie może nie osiągać kryteriów nowego przestępstwa, ale i tak spełnia wymagania dotyczące już istniejącego przestępstwa.
62. Okoliczność obciążająca jest „dodawana” do istniejącego przestępstwa w pewnych okolicznościach, w oparciu o zachowanie lub motywację sprawcy. Wskazuje ona na poważniejszy stopień szkody niż w przypadku popełnienia tego samego przestępstwa bez obecności tego czynnika.
63. Stworzenie nowego rodzaju ustawowej okoliczności obciążającej dla praktyk konwersyjnych wymagałoby od sądów wyraźnego uznania i odnotowania zamiaru sprawcy. Wymagałoby to również od sądów uwzględnienia okoliczności obciążających przy ustalaniu wymiaru kary.
24. Czy popierasz propozycję, aby praktyki konwersyjne stanowiły okoliczność obciążającą w przypadku istniejących przestępstw?
- Tak, popieram
  - Nie, nie popieram
  - Nie wiem
25. Uzasadnij odpowiedź na pytanie 24.

Część 11: Uwzględnienie Konwencji praw

64. Praktyki konwersyjne są zwykle stosowane w ramach ideologii, która postrzega tożsamość LGBTQI+ jako złe i wierzy, że można je zmienić. Głównym celem niniejszego ustawodawstwa jest ochrona osób przed szkodliwymi praktykami konwersyjnymi oraz ochrona praw człowieka i godności osób LGBTQI+.
65. Ustawodawstwo opracowane przez rząd Szkocji musi być zgodne z prawami człowieka chronionymi przez Europejską Konwencję Praw Człowieka (EKPC). Przy tworzeniu propozycji zawartych w tym dokumencie konsultacyjnym szczególnie dokładnie rozważaliśmy ich wpływ na prawa gwarantowane przez EKPC, w szczególności prawo do życia rodzinnego i prywatnego, wolność myśli, sumienia i wyznania oraz wolność wypowiedzi. Ingerencja w te prawa musi być konieczna i proporcjonalna do zamierzonego celu, a w tym przypadku celem jest ochrona praw osób LGBTQI+.
66. Aby zagwarantować, że nasze propozycje są zgodne ze wszystkimi prawami, podjęliśmy szereg środków. Jednym z nich jest zapewnienie, że prawo karne obejmuje jedynie takie czyny, które są szkodliwe i przymusowe. Rozumiemy, że praktyki konwersyjne muszą być realizowane z konkretnym zamiarem i odnosić się do konkretnej ofiary. Do praktyk konwersyjnych nie zaliczają się ogólne poglądy bez takiego konkretnego zamiaru, ani dobrowolne praktyki podejmowane przez daną osobę zgodnie z jej przekonaniem, a nie narzucane jej przez kogoś innego. Istnieje także szereg prawnych zabezpieczeń wynikających z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (EKPC) w odniesieniu do cywilnych nakazów ochrony, które nie mogą być przyznane, chyba że jest to konieczne w celu ograniczenia lub zapobieżenia krzywdzie innych osób.
26. Jaka jest Twoja opinia na temat kroków, które podjęliśmy w celu zapewnienia zgodności naszych propozycji z prawami chronionymi przez Europejską Konwencję Praw Człowieka?

Część 12: Nowy nakaz cywilny odnoszący się do praktyk konwersyjnych

Kontekst

67. Dowody zebrane od osób, które doświadczyły praktyk konwersyjnych, a także zalecenia wypracowane przez ekspercką Grupę Doradczą, sugerują, że w niektórych przypadkach zastosowanie prawa karnego może nie być odpowiednim podejściem. Prawo karne zapewnia reakcję na przestępstwo, które już miało miejsce, zamiast umożliwiać działania zapobiegawcze.
68. Dane z niepotwierdzonych źródeł i badań wskazują, że praktyki konwersyjne często występują w środowiskach religijnych, rodzinie i społeczeństwie. Ofiary mogą być niechętnie w zgłaszaniu sprawy na policję lub składaniu zeznań w procesie karnym.
69. Nakaz cywilny zapewnia możliwość przeciwdziałania praktykom konwersyjnym i zapobiegania im, także w sytuacjach, w których policja i Urząd Ławy Królewskiej i Okręgowego Oskarżyciela Publicznego nie uznają instrumentów prawa karnego za odpowiednie. Niemniej jednak, nakazy cywilne wciąż wymagają formalnego procesu prawnego, który zapewnia wystarczającą ochronę osobom, do których nakaz ma zastosowanie.
70. Prawo w Szkocji przewiduje kilka indywidualnych i społecznych nakazów ochrony, które mogą być wykorzystywane do zapewnienia ochrony osobom i zapobiegania szkodliwym zachowaniom w wielu różnych sytuacjach. Jednak żaden z tych istniejących nakazów cywilnych nie obejmuje w pełni problematyki praktyk konwersyjnych ani nie został specjalnie opracowany w tym celu.

71. Ważnym aspektem proponowanych nakazów cywilnych w kontekście praktyk konwersyjnych jest ich zdolność do ochrony konkretnych osób przed zidentyfikowanymi szkodami związanymi z praktykami konwersyjnymi w sposób dostosowany i zindywidualizowany do danej osoby.
72. Dodatkowo, dostrzegamy wartość nakazu cywilnego, który może być skutecznym środkiem przeciwdziałającym szkodom wyrządzanym przez osoby lub instytucje prowadzące praktyki konwersji na szerszą skalę. W takim przypadku może nie być konkretnej, wskazanej ofiary.

Streszczenie propozycji

73. Naszą propozycją jest wprowadzenie nakazu cywilnego o następujących zastosowaniach:
  - ochrona konkretnej ofiary przed krzywdą wyrządzoną przez osobę fizyczną;
  - ochrona szerszej społeczności przed szkodliwym zachowaniem danej osoby lub organizacji, przykładowo osoby, która wcześniej wyrządziła krzywdę wielu osobom w wyniku praktyk konwersyjnych.

Część 13: Cele nakazu ochrony przed praktykami konwersyjnymi

74. Nakazy cywilne mają charakter prewencyjny i bazują na ocenie ryzyka. Nie ma potrzeby posiadania dowodów na to, że praktyki konwersyjne miały już miejsce, jeśli istnieje konkretne zagrożenie dla osób, które mają być chronione nakazem. Zamiast tego muszą istnieć dowody na ryzyko wystąpienia praktyk konwersyjnych oraz ryzyko wyrządzenia krzywdy osobom, które mają być chronione.

75. Jeżeli nakaz ma na celu ochronę szerszej społeczności, to w sądzie należy wykazać, że dana osoba wcześniej stosowała praktyki konwersyjne.

76. Nakaz może zostać wydany w przypadku popełnienia przestępstwa, na przykład w sytuacji skazania za konkretne przestępstwo.

27. Czy popierasz cel proponowanego nakazu ochrony w przypadku ryzyka praktyk konwersyjnych?

- Tak, popieram
- Nie, nie popieram
- Nie wiem

28. Uzasadnij odpowiedź na pytanie 27.

Jakie będą uprawnienia sądów?

77. Jako że doświadczenie każdej ofiary jest wyjątkowe, proponujemy, aby sądy miały szerokie uprawnienia do nakładania wszelkich wymogów i zakazów, które są niezbędne do ochrony danej osoby. Żaden wymóg ani zakaz nie mógłby zostać nałożony na osobę przez sąd, jeśli nie byłoby to konieczne dla ochrony innej osoby.

78. Sąd będzie również upoważniony do określenia okresu obowiązywania nakazu oraz wszelkich warunków lub wymogów w nim zawartych.

79. Przewidujemy również możliwość złożenia wniosku do sądu o uchylenie lub zmianę nakazu. Naszym celem jest, aby sąd miał możliwość wydania tymczasowego nakazu, jeśli uzna to za konieczne. Taka praktyka jest zgodna z podejściem stosowanym w innych rodzajach nakazów cywilnych, takich jak te dotyczące przymusowych małżeństw czy okaleczania żeńskich narządów płciowych.

Część 14: Nakazy cywilne – kwestie

Naruszenie cywilnego nakazu dotyczącego praktyk konwersyjnych

80. Uważamy, że za naruszenie nakazu cywilnego musi grozić sankcja karna. Zapewniłoby to skuteczne narzędzie odstraszające, przyczyniając się w ten sposób do realizacji naszego ogólnego celu, jakim jest zakończenie praktyk konwersyjnych w Szkocji.
81. Zgodnie z obowiązującymi przepisami dotyczącymi nakazów cywilnych proponujemy następujący zakres kar za naruszenie nakazów cywilnych dotyczących praktyk konwersyjnych:
- **w przypadku skazania w trybie uproszczonym: kara pozbawienia wolności na okres nieprzekraczający 12 miesięcy, grzywna nieprzekraczająca ustawowego maksimum lub obie kary łącznie;**
  - **w przypadku skazania zgodnie z aktem oskarżenia (postępowanie w trybie zwykłym): kara pozbawienia wolności na okres nieprzekraczający 2 lat lub grzywna lub obie kary łącznie.**

Kto może ubiegać się o nakaz?

82. Ze względu na charakter praktyk konwersyjnych, osoby zagrożone mogą niechętnie występować z wnioskiem o wydanie nakazu ochrony lub mogą nie być świadome, że są ofiarami takich praktyk. Dlatego tak ważne jest, aby rodzina, przyjaciele lub organizacje wspierające mogły złożyć wniosek o wydanie nakazu w odniesieniu do osoby objętej ryzykiem.

83. Proponujemy, aby następujące osoby mogły ubiegać się o nowy nakaz cywilny dotyczący praktyk konwersyjnych, gdy dotyczy on konkretnej osoby, która ma być chroniona:

- osoba, która ma być chroniona;
- policja;
- władze lokalne;
- strona trzecia (tylko za zgodą sądu).

84. W przypadku gdy wniosek o wydanie nakazu dotyczy systemowych praktyk konwersyjnych lub ochrony całej społeczności (a nie konkretnej osoby), proponujemy, aby tylko następujące osoby mogły złożyć wniosek:

- policja;
- władze lokalne.

29. Czy zgadzasz się z propozycją dotyczącą tego, kto powinien mieć możliwość ubiegania się o cywilny nakaz ochrony przed praktykami konwersyjnymi?

- Zgadzam się
- Nie zgadzam się
- Nie wiem

30. Uzasadnij odpowiedź na pytanie 29.

Część 14: Nakazy cywilne – kwestie

Skutek eksterytorialny

85. Rząd Szkocji uważa, że istotne jest, aby nakazy ochrony przed praktykami konwersyjnymi chroniły osoby przed wywiezieniem poza Szkocję w celu poddania ich praktykom konwersyjnym, a także uwzględniały zachowanie, które miało miejsce poza Szkocją. W związku z tym proponujemy, aby sądy mogły:

- uwzględniać warunki uniemożliwiające wywiezienie danej osoby ze Szkocji w celu stosowania praktyk konwersyjnych;
- uwzględniać wymogi lub zakazy w odniesieniu do zachowań, które mają miejsce poza Szkocją.

Dzieci i młodzież

86. Jest istotne, aby żadne nowe przepisy nie stwarzały ryzyka dla żadnego dziecka ani nie kolidowały z obecnie istniejącymi ramami prawnymi innych agencji mającymi na celu ochronę dzieci. W kontaktach z dziećmi należy przestrzegać procesów ochrony dzieci zgodnie z **krajowymi wytycznymi dotyczącymi ochrony dzieci w Szkocji**.

87. Uważamy, że jeśli można wykazać fakty i okoliczności związane z praktykami konwersyjnymi, władze lokalne lub inna osoba będzie w stanie uzyskać nakaz ochrony dziecka zgodnie z sekcjami 37–39 **szkockiej ustawy o przesłuchaniach dzieci z 2011 r.** (asp 1).

88. Proponujemy również, aby podczas składania wniosku o wydanie nakazu ochrony przed praktykami konwersyjnymi sąd mógł przekazać sprawę Głównemu kuratorowi ds. nieletnich, jeżeli uzna, że zachodzi jedna z podstaw do przekazania sprawy określonych w **ustawie o przesłuchaniach dzieci z 2011 r.**

31. Czy masz inne uwagi dotyczące nakazu cywilnego określonego w sekcjach 12–14?

Część 15: Szersze rekomendacje

Jakie inne działania podejmuje rząd Szkocji w celu wsparcia tego ustawodawstwa?

89. Rząd Szkocji rozważa dodatkowe kroki w celu wsparcia ustawodawstwa i zapewnienia szerokiego wsparcia dla zakończenia praktyk konwersyjnych w Szkocji, zgodnie z zaleceniami eksperckiej grupy doradczej. Aby zakończenie praktyk konwersji było skuteczne, wymagane będzie nie tylko ustanowienie odpowiednich przepisów, lecz także podjęcie działań wspierających.
90. Ważne obszary, takie jak edukacja, mechanizmy wsparcia dla ofiar oraz badania, choć nieuwzględnione bezpośrednio w proponowanej ustawie, są równie istotne i wymagają refleksji nad tym, jak ulepszyć te obszary dla kompleksowego i skutecznego podejścia do zakończenia praktyk konwersyjnych.
91. Planujemy zbadanie optymalnych metod edukacji dzieci, młodzieży oraz społeczeństwa na temat praktyk konwersyjnych i ich szkodliwego wpływu na życie ofiar w ramach szerokiej pracy nad widocznością osób LGBTQI+.
92. Rozważymy także stworzenie dostosowanych i ukierunkowanych programów społecznych, aby zagwarantować, że żadna grupa społeczeństwa nie zostanie pominięta.
93. Przyjrzymy się zakresowi obecnego wsparcia dla ofiar i osób, które doświadczyły praktyk konwersyjnych oraz sposobom jego wzmocnienia.
94. Rozważymy sposób podniesienia świadomości na temat praktyk konwersyjnych i działań legislacyjnych, a także to, w jaki sposób możemy najlepiej informować ofiary i osoby, które doświadczyły praktyk konwersyjnych, o dostępnych dla nich usługach wsparcia.
95. Wreszcie, rozważymy utworzenie projektu badawczego, który przyczyni się do informowania o innych pracach mających na celu położenie kresu praktykom konwersyjnym, zarówno w Szkocji, jak i na arenie międzynarodowej.

Część 16: Ocena wpływu

96. Po opracowaniu naszej polityki i w odpowiedzi na niniejsze konsultacje społeczne przeprowadzimy ocenę wpływu. Celem takiej oceny jest określenie kwestii, które mogą mieć większy wpływ na niektóre grupy niż na inne, oraz rozważenie strategii ich skutecznego rozwiązania.
97. Zdajemy sobie sprawę, że proponowane przepisy będą miały różny poziom wpływu na różne obszary, a w niektórych wpływ minimalny lub zerowy.

Obowiązek zachowania równości

98. Obowiązek zachowania równości spoczywający na instytucjach publicznych obejmuje wymóg, aby rząd szkocki i inne organy publiczne należycie uwzględniły potrzebę wyeliminowania bezprawnej dyskryminacji, nękania, wiktyimizacji i innych zachowań zabronionych przez ustawę o równości z 2010 r.
32. Jaka jest Twoja opinia na temat potencjalnego wpływu propozycji przedstawionych w tej konsultacji na równość pod względem:
- wieku;
  - niepełnosprawności;
  - korekty płci;
  - związków partnerskich;
  - cięży i macierzyństwa;
  - rasy;
  - religii i przekonań;
  - płci;
  - orientacji seksualnej.

Prawa dziecka

99. **Konwencja ONZ o prawach dziecka** to międzynarodowy traktat, który określa podstawowe prawa człowieka przysługujące wszystkim dzieciom. **Część 1 (szkockiej) ustawy o dzieciach i młodzieży** nakłada na szkockich ministrów obowiązek (a) rozważenia, czy istnieją jakiekolwiek kroki, które mogliby podjąć, a które zapewniłyby lub mogłyby zapewnić lepszą lub dalszą skuteczność wymogów UNCRC w Szkocji; oraz (b) jeśli uznają to za stosowne, podjęcia wszelkich kroków określonych w wyniku tych rozważań.
33. Jaka jest Twoja opinia na temat potencjalnego wpływu propozycji zawartych w niniejszym dokumencie konsultacyjnym na dzieci i młodzież, zgodnie z Konwencją ONZ o prawach dziecka?

Obowiązek sprawiedliwszej Szkocji

100. **Obowiązek sprawiedliwszej Szkocji** wszedł w życie 1 kwietnia 2018 r. i nakłada na określone organy publiczne, w tym rząd Szkocji, odpowiedzialność prawną za aktywne rozważanie, w jaki sposób mogą zmniejszyć nierówności spowodowane niekorzystną sytuacją społeczno-ekonomiczną przy podejmowaniu strategicznych decyzji.
34. Jaka jest Twoja opinia na temat potencjalnego wpływu propozycji przedstawionych w niniejszym dokumencie konsultacyjnym na nierówności społeczno-ekonomiczne?

Część 16: Ocena wpływu

Spółeczności wyspiarskie

101. **Sekcja 7 szkockiej ustawy o wyspach z 2018 r.** stanowi, że odpowiedni organ – w tym szkoccy ministrowie – musi mieć na uwadze społeczność wyspiarskie podczas wykonywania swoich funkcji.

35. Jaka jest Twoja opinia na temat potencjalnego wpływu propozycji zawartych w niniejszym dokumencie konsultacyjnym na społeczność na szkockich wyspach?

Ochrona i prywatność danych

102. Ocena wpływu na ochronę i prywatność danych pomaga szkockiemu rządowi ocenić ryzyko związane z proponowanymi zmianami legislacyjnymi, które mogą mieć wpływ na sposób wykorzystywania danych osobowych.

36. Jaka jest Twoja opinia na temat potencjalnego wpływu propozycji zawartych w niniejszym dokumencie konsultacyjnym na prywatność i ochronę danych?

Biznes

103. Ocena wpływu na biznes i skutków regulacji (BRIA) jest wykorzystywana do analizy kosztów i korzyści dla przedsiębiorstw i trzeciego sektora wszelkich proponowanych przepisów lub regulacji. Dzięki zebranych dowodom można określić propozycję, która najlepiej osiąga cele polityki przy jednoczesnym jak największym zminimalizowaniu kosztów i obciążeń.

37. Jaka jest Twoja opinia na temat potencjalnego wpływu propozycji zawartych w niniejszym dokumencie konsultacyjnym na przedsiębiorstwa i trzeci sektor?

Środowisko

104. W Szkocji organy publiczne, w tym rząd szkocki, są zobowiązane do oceny, konsultowania i monitorowania prawdopodobnego wpływu ich planów, programów i strategii na środowisko.

38. Jaka jest Twoja opinia na temat potencjalnego wpływu propozycji zawartych w niniejszym dokumencie konsultacyjnym na środowisko?

© Crown copyright 2023

Niniejsza publikacja jest dostępna na licencji Open Government Licence v3.0, chyba że zaznaczono inaczej. Aby zapoznać się z licencją, odwiedź stronę nationalarchives.gov.uk/doc/open-government-licence/version/3 lub napisz do zespołu Information Policy Team, The National Archives, Kew, London TW9 4DU lub wyślij wiadomość e-mail na adres: psi@nationalarchives.gsi.gov.uk.

W przypadku informacji o prawach autorskich osób trzecich potrzebna jest zgoda ich właścicieli.

Niniejsza publikacja jest dostępna pod adresem www.gov.scot.

Wszelkie pytania dotyczące niniejszej publikacji należy kierować na adres:

The Scottish Government
St Andrew's House
Edinburgh
EH1 3DG

ISBN: 978-1-83521-646-0 (wersja internetowa)

Opublikowano przez: The Scottish Government (Rząd Szkocji), grudzień 2023 r.

Wyprodukowano dla: The Scottish Government (Rządu Szkocji) przez: APS Group Scotland, 21 Tennant Street, Edinburgh EH6 5NA
PPDAS1374074 (12/23)